

יעקב גולומב

Paul Reiter, 2012 / **On the Origins of Jewish Self-Hatred.**
Princeton: Princeton University Press. 166 pages.

התופעה של שנאה עצמית יהודית הייתה רווחת בעיקר בקרב יהודיה המתבוללים של מרכז אירופה באוסטריה ובגרמניה במחצית הראשונה של המאה ה-20. תופעה מורכבת זאת העסיקה את מיטב החוקרים והפילוסופים, שרובם ככולם ראו בה תופעה בזויה, שלילית והרסנית, בעיקר מבחינה פסיכולוגית לאדם הלוקה בה (Kochan, 1970; Neusner, 1982; Robertson, 1985; Gilman, 1986; Mayer, 1994; Golomb, 2005; Golomb, 2006). והנה בא מחקר המקורי – ושמו גם הפרובוקטיבי – של פול רייטר, וטוען כי לא זאת בלבד שאין תופעה זו שלילית מעיקרה, אלא שיש בה כמה אלמנטים חיוביים ויצירתיים לאיש המתנסה בה (עמ' 4; 128; 143).¹ הוא גם מסבר את אוזנינו, הממאנות להאמין בכך, בציטוט משל קרל קראוס, האירוניקאי היהודי הגדול של קיסרות אוסטריה בזמנו של פרנץ יוזף, שהתנסה בתופעה זאת: "שנאה חייבת להפוך אותך לפרודוקטיבי [...] אם היא לא עושה כן, נכון יותר לאהוב" (עמ' 126).² אולם לרייטר נימוקים כבדי משקל יותר מאשר הסתמכות על הברקתו האירונית של קרל קראוס, והוא מסתמך במחקרו על שני מבשריה היהודים והסובלים העיקריים מתופעה זו במאה ה-20, הלא הם: אנטון קו (Anton Kuh), שלו מוקדש פרק שני, ותיאודור לסינג (Theodor Lessing) שלהגותו מוקדש הפרק השלישי. שניהם דווקא ראו משהו חיובי ויצירתי במוצר נקלה זה של אנטישמיות יהודית שהתעוררה עקב התבוללות מסיבית של משכילים יהודים אשר הפנימו ללא כל סייג את הסנטימנטים והסטריאוטיפים האנטישמיים שהיו נחלתה של החברה הגויית שאליה ביקשו להשתייך (אם כי ללא הצלחה) תוך איבוד צלמם האוטנטי וייחודם היהודי.

הנה כי כן, תכליתו המרכזית של מחקר זה הוא להראות כי התופעה של "שנאה עצמית יהודית" אינה שייכת כלל ועיקר לתופעה ארוכת השנים של בוז עצמי, שבוטא לעתים על ידי יהודים במהלך ההיסטוריה הארוכה שלהם בגלות. יש לה, לדעת המחבר, משמעות גואלת וחיובית (עמ' 3) באשר היא מאפשרת את התפרצותה הנפלאה של היצירתיות המקורית. שנאה עצמית יהודית מבחינה זו היא מעין עידון תרבותי ואישי של האנטישמיות היהודית וההתגברות עליה, ובכך גדולתה.

מכל מקום, כינוי זה הוטבע לראשונה בשנת 1921 על ידי Anton Kuh (וינה 1880 – ניו יורק 1941), בספרו **יהודים וגרמנים**. בהמשך אומץ כינוי זה על ידי תיאודור לסינג, יהודי גרמני מרתק לא פחות, שהיה גם פילוסוף ומעריצו של ניטשה. הוא נולד בהנובר ב־1872 ונרצח על ידי הגסטאפו במרינבאד, צ'כיה, בשנת 1933, תוך מנוסתו מן הנאצים. לסינג הוא שגרם להפצתו של כינוי זה בספרו החשוב לנושא זה: **Der jüdische Selbsthass** (Lessing, 1930). יתר על כן, גם קו וגם לסינג השתמשו בביטוי זה לסמן את התופעה (החיוכית לדעתם ולדעתו של רייטר) אשר אפשרה להם להתגבר על המתחים הנפשיים הפנימיים שנבעו מהתבוללות היהודים בארצות דוברות גרמנית בשלהי המאה ה־20 וגם (וזאת כבר טענה מרחיקת לכת) אפשרה להם לציין באמצעות מטבע לשוני זה "את היכולת של היהודים ללמד את העולם כיצד לרפא את עצמו" (עמ' 3).

לא בכדי ציינתי כי לסינג היה פילוסוף מקצועי בגרמניה שהושפע מהגותו של פרידריך ניטשה, שהרי שמו של פילוסוף זה מוזכר פעמים לא מעטות בדפי ספרו של רייטר (יחד עם Otto Gross בחלק השני, קפקא, קרל קראוס ויתר יהודי השוליים הגאונים שעליהם אתעכב בהמשך). ציטוט מחיבורו של ניטשה אף מובא כמוטו לחלק הראשון המתודי יותר של מחקרו: "המחבר הטוב ביותר הוא אדם המתבייש להיות סופר" (עמ' 5). בעמודים 51, 53, 58 ו־60 המחבר אף מנסה להראות כיצד תורת האותנטיות האישית של ניטשה בפרט, כמו גם הגותו הכללית, נושאות אופי פסיכואנליטי־פסיכולוגיסטי⁵ (עמ' 56). כאן מגלה המחבר אי הבנה מסוימת (אם כי זניחה למדי) לגבי מכמניה הסבוכים יותר של משנת ניטשה, שהרי הוא מעגן את השפעתו על קו ועל לסינג – השפעה חיוכית כביכול – ביחסו של מחבר **כה אמר זרתוסטרא** אל השנאה כ"אחד מן הכוחות היצירתיים הגדולים ביותר בהיסטוריה האנושית" (עמ' 70). כל זה נכון, אך רייטר מתעלם מכך כי היה זה דווקא ניטשה אשר הזהיר אותנו מפני שנאה־עצמית (לא שנאה סתם), שהרי היא מפוררת את האישיות מבפנים ומכניסה לתוכה סכסוך פנימי הרסני ההופך את "האישות למעין שניות"⁴. אשר על כן, ניטשה יוצא בעקביות נגד תופעה זו שבה אין הוא רואה שום דבר חיובי, שהרי רוב יצירות הרוח הגדולות נוצרו מתוך אהבה עצמית או אהבה לעצמך, והודאה ביכולתך ובסגולותיך הנעלות. משנאה־עצמית (בניגוד לביטחון וחיוב עצמיים) שום דבר טוב לא יוכל לצמוח בסוף מסעו המיוסר של האדם להשגת הרמוניה אישית ושלוות הנפש, ששנאה־עצמית כזאת מונעת אותם ממנו בחייו.

אולם ביקורתי המרכזית כנגד טענתו המרכזית של הספר הנוכחי קשורה בכך ששונאי־עצמם יהודים היו אישים יצירתיים לא מפני שהם שנאו את עצמם (אפשר אפילו לומר למרות שנאה זאת) אלא כי כולם, ללא יוצא מן הכלל (כולל כל האישים המרכזיים המוזכרים על ידי רייטר בספרו) היו שייכים לרובד הבעייתי והמרתק הנקרא בספרות המחקרית "יהודי שוליים" (Grenzjuden), שמידת זיקתם אל ניטשה, מורה האותנטיות האישית – בדמותו הפיקטיבית של זרתוסטרא – הייתה חזקה במיוחד.⁵

אמנם, לזכות עמדתו של רייטר עומדת העובדה כי רבים מיהודים אלה היו גאוניים יצירתיים ומקוריים ביותר. אך מכאן לא נובע כי תנאי הכרחי לפרודוקטיביות ומקוריות אינטלקטואלית הוא שנאה־עצמית יהודית. אם כבר לנקוט בשיקולים סטטיסטיים, הרי שתנאי הכרחי יותר לכך היה שייכותם לאותו רובד מסובך ומתוסבך של יהודי השוליים, שעליהם נערכו מחקרים לא מעטים. ייתכן שריבוי הזהויות והפרספקטיבות האינטלקטואליות שהם אימצו, הוא הוא שהפכם ליצירתיים כל כך! ובמילים אחרות: תשתית העומק והתרבות האמיתית ליצירתיותם של שונאי־עצמם היהודיים לא הייתה מפני שהם שנאו את עצמם, אלא מפני שהיו שייכים לרובד החברתי־תרבותי ששנאה־עצמית היוותה (לא אצל כולם) רק אחד מן הסימפטומים של הפרופיל הקיומי שלהם. חבל כי רייטר לא הבחין היטב בין שני סוגי תופעות אלו, שבהחלט אינן חופפות. דהיינו: שנאה־עצמית יהודית היא אך ורק אחת הנגזרות (בלתי הכרחיות בעליל) של השוליות היהודית שמנסה לפתרה בדרך הכי לא פרודוקטיבית שבאפשר – לעתים תוך הבאת כליה עצמית, כלומר התאבדות, כפי שהוכיחו ההתאבדויות המפורסמות של אוטו ויינינגר וסטפן צווייג. בדיבור אחר: שנאה יהודית עצמית איננה אלא מקרה קיצוני של סינדרום השוליות היהודית, ולמעשה רוב יהודי השוליים הגדולים, כמו זיגמונד פרויד, ארתור שניצלר ואחרים, כלל לא סבלו משום שנאה־עצמית יהודית. ובאשר היא תופעה אקוטית של יהודי שאינו מרגיש עצמו בביתו (מבחינת זהותו ושייכותו ומעורבותו החברתית־תרבותית), הרי שחלים עליה דבריו של ניטשה – שביקש לא את השניות אלא את האישיות האותנטית וההרמונית, לא שסע נפשי סכיזואידי אלא אותנטיות אישית והרמונית. ניטשה חשב, ובצדק רב, כך נדמה לי, כי משנאה לא יכול לצמוח שום דבר חיובי, בעיקר לא משונאי־עצמם המסוכסכים ללא פתרון סביר בחבלי זהותם המעורפלת כאשר חלק מישותם קם נגד חלקם השני ומפנים את הסטריאוטיפים שהיו לאנטישמים על היהודים. עדיף כבר להזדהות עם השטן מאשר לא להזדהות עם מאומה, ולכן פתרון זה למצוקת השוליות הוביל בחובו רק גינוי וביטול עצמי הרסני למדי, שהביא לא פעם את היהודים הללו לכדי מצוקות נפשיות חמורות ואפילו להתאבדות. בנקודה חשובה זאת של ביקורתי העקרונית על המחקר הנוכחי כדאי לפרט.

שוליות יהודית⁶

בכינוי "יהודי שוליים" או "ילדים חורגים של גרמניה"⁷ מתייחסים לרוב הרובד הסוציולוגי הבעייתי של יהודים שניסו להתבולל בארצות דוברות גרמנית, ושעל פי פרדריק גרינפלד: "הוציא מקרבם את מיטב האמנים ואנשי הרוח" (גרינפלד, 1979: 14). לקבוצה זו השתייכו סופרים והוגים יהודים בולטים כמו: יעקב וסרמן, לאון פויכטוונגר, סטפן צווייג,⁸ אלפרד דבלין, פרנץ קפקא,⁹ פרנץ וורפל, ארנולד צווייג, קורט טוכולסקי,

וולטר בנימין, קרל שטרנהיים, אוטו וויינינגר, קרל קראוס,¹⁰ ארנסט טולר, זיגמונד פרויד, תיאודור הרצל, מקס נורדאו ואחרים.

כל היהודים הללו היו שוליים גם במובן הסוציולוגי ולא רק הקיומי-זהותי, כיוון שאיבדו או נטשו את דתם ומסורתם אך עדיין לא הצליחו להשתרש לחלוטין בחברה הלא יהודית. אצל אחדים מהם, הביאה השנאה לאבותיהם להרס עצמי ולהתמוטטות נפשית. יהודי שוליים אלה חסרו באופן טרגי זהות מוצקה וחד־משמעית: הם דחו כל זיקה לקהילה היהודית, אך למרות זאת לא התקבלו כשוים (מבחינה חברתית ולא בהכרח לגלית) על ידי שכניהם הגויים. למרות מאמציהם הנואשים להתקבל על ידי הגרמנים כגרמנים, רובם הגיעו לתוכנה הנוקבת שאותה ביטא ארתור שניצלר בכאב רב בחיבורו האוטוביוגרפי *Jugend in Wien*: "ליהודי היה בלתי אפשרי, בעיקר לא בחיים הציבוריים, להתעלם מן העובדה שהוא יהודי".¹¹ על פי גרשם שלום, "מכיוון שלא היו להם יותר קשרים פנימיים כלשהם למסורת היהודית, בלא לומר לעם היהודי", יהודי שוליים אלה "היוו את אחת התופעות המזעזעות של תהליך הניכור" (שלום, 1982: 104).

יהודי השוליים הללו ניסו לפתור את בעיית שוליותם על פני קשת רחבה של פתרונות: מהתכולות מלאה, אפילו המרת דת (גוסטב מאהלר, קרל קראוס), ועד הזדהות עם אידיאולוגיה מוגדרת כלשהי או עם מטרה פוליטית ברורה כמו הסוציאליזם (ארנסט בלוך, קורט טוכולסקי וארנסט טולר), קומוניזם (ארנולד צווייג) או ציונות (תיאודור הרצל,¹² מרטין בובר,¹³ גרשם שלום, מקס נורדאו¹⁴ ותיאודור לסינג בשלב הסופי של חייו הסוערים). שנאה-עצמית יהודית הייתה פתרון רדיקלי והרסני ביותר של ניסיון לפתור תחושת שוליות זו, שלעתים קרובות מדי הביאה את בעליה להתאבדות פיזית ממש (כפי שמעיד המקרה המפורסם של הגאון התזזיתי אוטו וויינינגר בווינה בשנת 1903 ואולי גם של סטפן צווייג בפטרופוליס בברזיל, בשנת 1942). אני מדגיש "התאבדות פיזית", שהרי אפשר בהחלט לראות את הניסיונות להמרת דת ולשקיעה באידיאולוגיה טוטליטארית כלשהי מעין התאבדות רוחנית לכל מובן ועניין.

זכותו של הספר שלפנינו, שבטיעונו הפרובוקטיביים, המנוסחים בבהירות ותמציתיות ראויות לציון, הוא מאלץ את קוראיו להגיע למסקנות מעין אלו שלעיל – דבר העשוי להביא להבהרה נוספת וחדה יותר של מושגים סמוכים, שבתחום זה הם נזילים ומטושטשים למדי, כמו "אנטישמיות יהודית" מול "שנאה-עצמית יהודית" וכו' (בעיקר במבוא ובחלק הראשון). זאת היא אם כן פרובוקציה חיובית, ולמרות כמה פגמים בטיעוניה היא בהחלט ראויה לקריאה – אם כי ביקורתית ומסויגת במקצת.

הערות

- 1 מבחינה זאת, הקדימה את מחקר הנוכחי ההיסטוריונית הישראלית שולמית וולקוב, שאליה מתייחס המחבר, לרוב בחיוב רב, בעיקר בעמ' 123 (Volkov, 2006).
- 2 תרגום שלי - י"ג: Kraus, 1986.
- 3 עליהם כתבתי בפרק החמישי של גולומב, 2004; וכן ראו גולומב, 1987.
- 4 קראו את דבריו של ניטשה על המוסר היהודי-נוצרי שבו "אין האדם מתייחס אל עצמו כאל אישיות אלא כאל שניות" ("nicht als Individuum sondern als Dividuum") [ניטשה, 2008: 74].
- 5 קראו נספח ב' בספרי (גולומב, 1987: 246-269) ומאמרי: (Golomb, 1997); ובעברית: גולומב, תשמ"ה).
- 6 לתיאור מפורט יותר של תופעת היהדות השולית ראו הערה 5 לעיל.
- 7 קראו: Liptzin, 1944.
- 8 ראו את המבוא שלי לספרו של צווייג, 2004: 7-29.
- 9 ע"ע מאמרי: גולומב, 1985.
- 10 על שני האחרונים ועל נוכחותו המסיבית של ניטשה אצל יהודי השוליים האוסטרים ראו גולומב, 2006 א'.
- 11 ראו: Schnitzler, 1970: 6.
- 12 ראו גולומב, 2002.
- 13 ראו: גולומב, 2006 ב'.
- 14 על המקרה המיוחד שלו קראו: גולומב, תשס"א.

רשימת מקורות

- גולומב, י'. תשמ"ה. ניטשה ויהודי השוליים. מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, ד', עמ' 97-143.
- 1985. קפקא כיציר כלאיים. מאזנים (3), עמ' 50-51.
- 1987. הפיתוי לעוצמה: בין ניטשה לפרויד. ירושלים: מאגנס.
- תשס"א. על זיקתו הדו-ערכית של נורדאו כלפי ניטשה. היסטוריה, 7, עמ' 51-77.
- 2002. "כה אמר הרצל" על ניטשה. בתוך: י', גולומב (עורך), ניטשה בתרבות העברית (עמ' 65-25). ירושלים: מאגנס.
- 2004. אביד האמונה או גיבור הכפירה: חיפושי האותנטיות מקירקגור עד קאמי. תל אביב: שוקן.
- 2006 א'. שער רביעי. בתוך: י' גולומב (עורך), ניטשה כבתי הקפה של וינה. ירושלים: כרמל.
- 2006 ב'. "השתכרותו" של מרטין בובר מניטשה. בתוך: י' גולומב (עורך), ניטשה כבתי הקפה של וינה, (עמ' 53-80). ירושלים: כרמל.
- גרינפלד, פ'. 1979. נביאים בכלי כבוד. תל אביב: עם עובד.
- ניטשה, פ'. 2008. אנושי, אנושי מדי: ספר לחופשיים ברוח. תרגום: י' גוטשלק וא' טננבאום, עורך: י' גולומב. כרך ראשון. ירושלים: מאגנס.
- צווייג, ס'. 2004. אדאסמוס מרוטרדם. תרגום: י' ונקרט. ירושלים: כרמל.
- שלום, ג'. 1982. יהודים וגרמנים. בתוך: דברים כגו, כרך א'. תל אביב: עם עובד.

Gilman, S.L. 1986. *Jewish Self-Hatred: Anti-Semitism and the Hidden Language of the Jews*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Golomb, J. 1997. "Nietzsche and the Marginal Jews" in *Nietzsche and Jewish Culture*, ed. Jacob Golomb, London & New York, Routledge, pp. 158-192.

- 2005. "Jewish Self-hatred: Nietzsche, Freud and the Case of Theodor Lessing", *Leo Baeck Year Book*, vol. 50, pp. 233–245;
- 2006. "Der jüdische Selbsthass of Theodor Lessing: Between Particularity and Universality" in *Die kulturelle Seite des Antisemitismus*, eds. Andrea Hoffmann, Utz Jeggle, Reinhard Johler, Tübingen: Die Deutsche Bibliothek, pp. 105–123.
- Kochan, L. 1970. *Jewish Self-hatred*, London.
- Kraus, K. 1986. *Aphorismen*, ed. Wagenknecht, Frankfurt am Main: Suhrkamp, p. 270.
- Lessing, T. 1930. *Der jüdische Selbsthass*. Berlin: JüdischerVerlag.
- Liptzin, S. 1944. *Germany's Stepchildren*. Philadelphia.
- Mayer, H. 1994. "Otto Weininger und der jüdische Selbsthaß" in his *Der Widerruf: Über Deutsche und Juden*, Frankfurt am Main, pp. 104–132.
- Neusner, J. 1982. "Jewish Self-hatred" in *Encyclopedia Judaica*, Jerusalem, p.551.
- Robertson, R. 1985. "The Problem of 'Jewish Self-Hatred' in Herzl, Kraus and Kafka", *Oxford German Studies* 16, pp. 81–108.
- Schnitzler, A. 1970. *My Youth in Vienna*, trans. C. Hutter, New York, p.6.
- Volkov, S. 2006. "Excursus on Self-Hatred and Self-Criticism" in her *Germans, Jews, and Antisemites: Trials in Emancipation*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 33–46.